

Н. І. Мельник
 доктор педагогічних наук,
 доцент кафедри іноземної філології
 факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
 Національний авіаційний університет
 м. Київ, Україна

ЕТНІЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню поняття етнічності в контексті розвитку етнолінгвістики як науки в різних теоріях і тенденціях лінгвістичних досліджень. У статті з'ясовано, що, розглядаючи специфіку етнолінгвістики як галузі лінгвістичної науки, дослідники відзначають, що в коло її проблем входять питання соціолінгвістики, діалектології, лінгвістичної географії, лінгвокультурології, ономастики, що свідчить про її полівекторність і комплексність, отже, впливає на розуміння концепту «етнічність». Автором акцентовано увагу не те, що предмет вивчення етнолінгвістики перебуває на межі взаємодії мови й етнічної культури, або, більш вузько, на межі взаємодії мови й етносу. У статті узагальнено особливості етнолінгвістичних досліджень американських, французьких, польських, російських і сучасних українських учених.*

Автором підсумовано, що українська етнолінгвістична школа на сучасному етапі її розвитку зорієнтована на системне накопичення інформації про традиційну культуру та формування достатнього корпусу свідчень про неї, що уможливить вирішення інших питань, зокрема: проблеми реконструкції культурних текстів; географічного представлення української традиційної культури тощо.

***Ключові слова:** етнолінгвістика, етнічність, етнолінгвістичні дослідження, етнолінгвістичні школи.*

Постановка проблеми. Сучасний етап у розвитку лінгвістичних досліджень характеризується особливим інтересом учених до питань етнолінгвістики. Питання етнолінгвістичних досліджень, основи яких були закладені у працях І. Гердера, В. Гумбольдта, Ф. Боаса, Е. Сепір, Б. Уорф, А. Потєбні й інших, знову привернули до себе увагу мовознавців. Роботи М. Бігусяк, В. Жайворонка, Т. Киричук, В. Кононенко, М. Никончука, С. Пшеніцина, О. Селіванової, О. Тищенко, М. Толстого, С. Толстої, В. Телія, Г. Яворської та ін. охоплюють широкий спектр різних напрямів етнолінгвістичних досліджень – від вивчення семантики слова до цілого тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що поняття етнічності загалом пов'язують насамперед із поняттями ідентифікації та самоідентифікації людини. Так, М. Толстої визначає етнолінгвістику як «розділ мовознавства або – ширше – напрям у мовознавстві, що орієнтує дослідника на розгляд співвідношення і зв'язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови та народної творчості, їх взаємозалежності і різних видів їх кореспонденції». Мова як результат тривалого розвитку суспільної практики того чи іншого народу фіксує і передає найбільш значущу для певного етносу інформацію. Вона задає і визначає зміст національної (етнічної) картини світу, яка проявляється в однаковості поведінки народу у стереотипних ситуаціях, у загальних уявленнях народу про дійсність, у судженнях про дійсність, прислів'ях, приказках і афоризмах [4, с. 27].

Розглядаючи специфіку етнолінгвістики як галузі лінгвістичної науки, дослідники зазначають, що в коло її проблем входять питання соціолінгвістики, діалектології, лінгвістичної географії, лінгвокультурології, ономастики. Предмет її вивчення перебуває на межі взаємодії мови й етнічної культури, або, більш вузько, на межі взаємодії мови й етносу.

Зазначене актуалізує необхідність аналітичного огляду сучасних лінгвістичних течій і підходів до визначення сутності поняття «етнічність» у вітчизняному та зарубіжному лінгвістичних вимірах, що й становить мету статті.

Основне завдання дослідження – визначити сутність поняття «етнічність» у вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що етнолінгвістика (давньогр. ἔθνικός – «плем'я», «народ», лат. *lingua* – «мова») – це розділ мовознавства, що досліджує зв'язки між мовними та культурними явищами, тобто це напрям лінгвістичних досліджень, який вивчає мову в її відношенні до культури, взаємодію етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови [2].

Етнолінгвістика вивчає не лише мову (хоча саме вона є головним виразником і зберігачем культурної інформації в часі), а й інші форми та субстанції, у яких виражають себе колективна свідомість, народний менталітет, «картина світу», що склалися в певному етносі чи соціумі загалом, тобто вся народна культура, усі її види, форми, жанри – вербальні (лексика та фразеологія, пареміологія, фольклор), акціональні (обряди), ментальні (звичаї, вірування) [4].

Етнолінгвістика виникла в межах антропології (від грецьк. *Anthropos* – «людина») – науки, яка досліджує культуру за допомогою етнографічних, лінгвістичних, археологічних та інших методів. У студіях етнолінгвістики розрізняють американську і європейську традиції. Американська етнолінгвістика виділяє антропологічну лінгвістику та лінгвістичну антропологію.

Антропологічна лінгвістика – етнолінгвістика з когнітивним аспектом дослідження (від лат. *cognitio* – «пізнання»), вивчає культуру через мову: яким чином, за допомогою яких засобів і в якій формі в мові відображено культурні (побутові, релігійні, соціальні тощо) уявлення народу про навколишній світ і про місце людини в цьому світі. Антропологічна лінгвістика досліджує функціонування мови як однієї з культурних підсистем, що дає знання про етнос (Б. Ворф, Ф. Боас, Е. Сепір, Г. Гойер, Б. Берлін, П. Кей). Лінгвістична антропологія – етнолінгвістика з комунікативним аспектом дослідження (від лат. *communicatio* – «спілкування»), вивчає мовні повідомлення в культурному контексті: які саме форми та засоби спілкування, зокрема мовні, є специфічними для певної етнічної або соціальної групи. Лінгвістична антропологія, залишаючись розділом мовознавства, розробляє загальну теорію мовної комунікації в межах окремих культур загалом (Д. Гаймз, Дж. Гамперц, М. Толстой, С. Толстая).

Сучасні зарубіжні антропологічні дослідження характеризуються міждисциплінарністю і проводяться в рамках дискурсивного підходу. Вони спрямовані на вивчення мовної варіативності, пов'язаної з діалектними, гендерними, віковими й етнічними особливостями або їх сукупністю (W. Bright, N. Denison, W. Wolfram, R. Wodak, G. Benke, P. Eckert, J. Honey, L. Milroy, J. Milroy). Однією з основних тем є символічна функція мови у формуванні групової ідентичності, зокрема етнічної. У зв'язку з посиленням міграційних процесів і зростанням кількості мовних контактів, збільшенням кількості груп мовних і етнічних меншин мова все частіше розглядається як інструмент соціалізації в мультикультурному суспільстві (Street, Cherl and K. Cushman, P. Baquedano-Lopez, A. Pavlenko, N. Norton). Також вивчається роль мови як чинника згуртування і роз'єднання етнічних груп (H. Giles, R. Bourhis, D. Taylor, R. Landry and R. Allard), проводяться дослідження в рамках теорії перемикування кодів (M. Heller, K. Woolard, P. Auer, S. Gal, J. Gumperz, C. Myers-Scotton), вивчаються питання білінгвізму і мультилінгвізму в різних країнах (J. Fishman, J. Dawkins, Clyne, U. Albrecht, S. Mathis, W. Volz).

У сферу інтересів учених уходить дослідження процесу мовної соціалізації, формування етнокультурної ідентичності та мовної самосвідомості жителів постколоніальних територій (S. Romaine, B. Kachru, Sebba, R. Le Page, J. Metge, D. Bell, J. Holmes, M. Marra). Мовні й етнічні спільноти, їхні лінгвістичні ресурси та мовні традиції вивчаються з позицій теорії мовного релятивізму. У зв'язку із цим учені ставлять питання про специфіку політкоректності: чи є ця актуальна характеристика суто лінгвістичною рисою, притаманною конкретній мові, або відмінною рисою конкретної мовної / етнічної спільноти [6].

У культурно-антропологічних і культурологічних дослідженнях розглядається культурна самосвідомість етнічних груп і суспільства (M. Heller) конструювання етнокультурної ідентичності [7; 5], вивчаються типи бікультурної / біетнічної і транснаціональної ідентичності (I. Gilroy, R. Kearney), феномен «культурної гібридності», який використовується на позначення змішання двох і більше культур, а також «прикордонних» або контактних точок діаспор (S. Hall, H. Bhabha, F. Anthias).

Етнолінгвістика у країнах Західної Європи, зокрема у Франції, набула поширення у 60–70-х рр. ХХ ст. та вийшла з етнологічних досліджень побуту та звичаїв народів Африки (Е. Бонвіні, Ж. Калам-Гріоль, Д. Рей-Ульман, Ж. Тома та С. Баюше, М.-П. Феррі й ін.), створення тезаурусних словників і енциклопедій мов та культур народів Африки. Рідше французькі дослідники зверталися до вивчення власної народної культури (Ф. Альварес-Перер, Ж. Денгірар та ін.) та культури європейських країн (С. Зервудацкі, Ж. Дреттас). Наприкінці 80-х рр. етнографічний інтерес зміщується до культур країн-сусідів.

Нова епоха у французькій етнолінгвістиці розпочалася у зв'язку з дослідженням міст, передмість, етнічності, міграційних процесів, що зумовило зв'язок науки із суміжними дисциплінами. Відбулася географічна спеціалізація дослідників на «американістів», «африканістів» і «океаністів».

Етнолінгвістика в Польщі розвивається у двох напрямках: мовознавчому і соціологічному. Представники школи польської етнолінгвістики А. Вежбицька, К. Мошинський, Б. Маліновський,

Є. Бартмінський, М. Марчевська, С. Небжеговська, В. Височанський та ін. працювали в межах своєї культури й орієнтувались на синхронічний опис традиційної «картини світу» за пам'ятками двох останніх століть. Найвпливовішим представником польської етнолінгвістики є професор Є. Бартмінський, який розробив теорію мовних стереотипів, що була застосована під час роботи над створенням «Словника стереотипів та символів народної культури» (1996–1999 рр.). Найбільша етнолінгвістична школа (м. Люблін) займається мовознавчою тематикою та розвивається під впливом американської антропологічної школи.

Біля витоків етнолінгвістики в Росії стоять такі видатні вчені, як А. Шахматов, Л. Щерба, С. Карський, Д. Зеленін, Н. Грінкова, Б. Ларін, Є. Поліванов, Л. Якубінський. На становлення етнолінгвістики в Росії особливо вплинули роботи В. Жирмунського, М. Бородіної та С. Брука. Самовизначенню етнолінгвістики як наукової дисципліни значно сприяв М. Толстой.

С. Толстая вважає, що слов'янська етнолінгвістика, яка розвиває ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потебні й ін., сформувалася на межі мовознавства, міфології, фольклористики, етнографії як комплексна дисципліна. Дослідниця бачить об'єктом вивчення етнолінгвістики не тільки мову, але й інші форми і субстанції, у яких виражаються колективна свідомість, народний менталітет, сформована в тому чи іншому етносі «картина світу», тобто вся народна культура, усі її види, жанри і форми – вербальні (лексика і фразеологія, пареміологія, фольклорні тексти), акціональні (обряди), ментальні (вірування) [3].

Найвідомішою з російських етнологічних шкіл стає московська, що досліджує мовнокультурні відносини всіх слов'янських народів. Видатний науковець цієї школи М. Толстой надавав певного значення кожній складовій частині терміна «етнолінгвістика». Перша його частина – «етно-» – означає, що традиційна народна культура вивчається в її регіональних, етнічних, «діалектних» формах. Друга частина – «-лінгвістика» – має потрійне значення: по-перше, вона означає, що головним джерелом для вивчення традиційної народної культури є мова; по-друге, культура, як і мова, є семіотичною системою; по-третє, етнолінгвістика використовує лінгвістичні поняття і методи («морфологія», «структура» й ін.).

Слідом за М. Толстим етнолінгвістику можна розуміти в широкому та вузькому значенні: у вузькому значенні – це розділ мовознавства, що спрямовує дослідника на розгляд співвідношення і зв'язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості; у *широкому* трактуванні етнолінгвістика розуміється як комплексна дисципліна, що вивчає традиційну народну духовну культуру, народну психологію і міфологію та їх відображення в мові. Головне в такому підході – розуміння інтегральності культури, тобто єдності її форм і жанрів (мови, ритуалів, вірувань, народного мистецтва) [3].

Головна особливість етнолінгвістичних досліджень науковців московської школи – це використання лінгвістичних (загальносеміотичних) методів у процесі дослідження народної культури слов'ян та зосередження уваги водночас на історичному (діахронічному на противагу «синхронічності» західної етнолінгвістики) і генетичному аспектах.

Українська етнолінгвістика спирається на здобутки закордонних учених і розвивалась у тісному взаємозв'язку з російською етнолінгвістичною школою: спільні збір і обробка етнолінгвістичної інформації про родинні обряди українців, народну кулінарію, медицину, мовний етикет, народну фразеологію. До цього напряму дотичними є суто лінгвістичні дослідження мовного боку культурних явищ [1].

Видатним представником психологічного напряму у слов'янському мовознавстві є О. Потебня (1835–1891 рр.) – український мовознавець, засновник Харківської лінгвістичної школи, визначна фігура у світовій лінгвістиці. Істотно вплинули на О. Потебню ідеї В. фон Гумбольдта, якого він уважав геніальним провісником нової теорії мови, зокрема його теорії мистецтва й науки як явищ людської свідомості, що розвиваються в мові. Багато в чому він був послідовником Х. Штейнталя, особливо в поглядах щодо зближення порівняльно-історичного методу із психологізмом.

У науковій діяльності О. Потебні виділяють два періоди: перший (1860–1865 рр.) – дослідження мови у зв'язку з опрацюванням філософсько-психологічної теорії мови, яка ґрунтується на ідеях В. фон Гумбольдта і Х. Штейнталя; другий (1866–1891 рр.) – дослідження фонетики, граматики, діалектології слов'янських мов і психології словесно-художньої творчості.

Досліджуючи питання взаємозв'язків етносу і мови, дво- і багатомовності, долі націй і мов, О. Потебня засуджував денаціоналізацію, трактуючи її як спідлення, стверджував, що всі мови мають право на вільний розвиток і функціонування. О. Потебня підкреслював цінність кожної етнічної мови, яка несла неповторну, відображену засобами цієї мови, картину світу: об'єднання людства за мовою і за народністю було б загибеллю для загальнолюдської думки як заміна багатьох почуттів одним; як для існування

людини потрібні інші люди, тому народність існує поряд з іншими народностями; мова – це не тільки одна з ознак народності, але й її досконала подоба.

Висновки. Етнолінгвістика в Україні сьогодні характеризується різноаспектністю досліджень. Найактуальнішими з них є: 1) дослідження тематичних груп діалектної лексики, де поєднуються лексична проблематика із проблемою культурної мотивації (І. Ніколаєнко, Є. Турчин, Г. Гримашевич, М. Никончук, Л. Пономар, М. Поїстогова); 2) дослідження явищ традиційної культури (П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко, І. Магрицька, В. Конобродська, Г. Аркушин, К. Глуховцева, М. Шарапа, П. Гриценко, Н. Хобзей, С. Богдан); 3) культурологічний аспект дослідження мотивології та діалектного словотворення (М. Жуйкова, М. Олійник, Н. Данилюк, В. Конобродська, Г. Аркушин); 4) проблеми реконструкції культурного тексту й етнолінгвістичного вивчення українських діалектно-культурних ареалів (В. Конобродська); 5) дослідження обрядової семантики, виявлення закономірностей лексико-семантичної типології, структурно-семіотичного і концептуального моделювання (О. Тищенко); 6) дослідження етнології тексту: етнокультурна, етнопсихологічна, етнофілософська основи мовних явищ із символічним значенням, проблема виникнення, функціонування, розвитку, мовного символу (В. Кононенко, М. Голянич, В. Жайворонок, О. Селіванова).

Українська етнолінгвістична школа на сучасному етапі її розвитку (М. Бігусяк, В. Жайворонок, Т. Киричук, О. Тищенко, В. Шевченко) зорієнтована на дослідження й вирішення широкого кола проблем. Насамперед це системне накопичення інформації про традиційну культуру та формування достатнього корпусу свідчень про неї, що уможливить вирішення інших питань, зокрема: проблеми реконструкції культурних текстів; географічного представлення української традиційної культури; проблеми етнолінгвістичного картографування явищ матеріальної і духовної культури; створення етнолінгвістичних атласів і словників; встановлення взаємозв'язку і взаємозумовленості елементів мови і народної культури; виявлення етимології явищ традиційної народної культури.

Досвід вивчення етнічності у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці показує, що сучасний стан розвитку етнолінгвістики підготували роботи І. Гердера, В. фон Гумбольдта, Х. Штейнтала, В. Вундта, Ф. Боаса, Е. Сепіра, С. Лема, М. Сводеша, Б. Уорфа, К. Хейла, Дж. Трейджера, О. Потебні, Д. Зеленіна, М. Сумцова, Б. Грінченка, І. Огієнка, В. Топорова, В. Іванова, М. та С. Толстих, В. Жайворонка, О. Тищенка й ін. Мовні аспекти етнічності досліджуються в рамках етнолінгвістики, лінгвокультурології, етнографії, етнопсихолінгвістики. Значна увага вітчизняних науковців приділяється етимологічному та діалектологічному напрямкам. У зарубіжній лінгвістиці найбільшу увагу привертають питання соціальної стратифікації мови, а також питання конструювання соціальної та етнічної ідентичності в мультикультурному суспільстві.

Досвід вивчення етнічності показує, що на сучасному етапі розвитку етнолінгвістики дослідницькі вектори як вітчизняних, так і зарубіжних її студій спрямовані на ті мегаконцепти, що сукупно формують проблематику етнолінгвістики: «мова і культура», «мова й етнопсихологія», «мова і народний побут», «мова і міфологія».

Однак здійснений аналіз не вичерпує всіх аспектів визначення поняття «етнічність», подальшого вивчення з погляду лінгвістики потребують питання репрезентації етнічності у британській тлумачній лексикографії середини ХХ-го століття та сучасних словниках, що становить перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 48–63.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 682 с.
3. Толстая С. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996. С. 47–54.
4. Толстой Н. Этнокультурное и лингвистическое изучение Полесья (1984–1994). Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. Москва, 1995. С. 13–14.
5. Hutnyk J. Hybridity. *Ethnic and Racial Studies*. 2005. Vol. 28. № 1. P. 79–102.
6. Kasper G. Linguistic Etiquette. *The Handbook of Sociolinguistics* / F. Coulmas (ed.). Oxford : Blackwell Publishing, 1998. P. 257–264.
7. Maher J. Metroethnicities and Metrolanguages. *The Handbook of Language and Globalization* / N. Coupland (Ed.). Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. P. 575–591.

Н. И. Мельник. Этничность в контексте отечественной и зарубежной этнолингвистики. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению понятия этничности в контексте развития этнолингвистики как науки в различных теориях и тенденциях лингвистических исследований. В статье установлено, что, рассматривая специфику этнолингвистики как отрасли лингвистической науки, исследователи отмечают, что в круг ее проблем входят вопросы социолингвистики, диалектологии, лингвистической географии, лингвокультурологии, ономастики, что свидетельствует о ее поливекторности и комплексности, влияет на понимание концепта «этничность». Автором подчеркнута, что предмет изучения этнолингвистики находится на границе взаимодействия языка и этнической культуры, или, более узко, на границе взаимодействия языка и этноса. В статье обобщены особенности этнолингвистических исследований американских, французских, польских, российских и современных украинских ученых.

Автором сделаны выводы о том, что украинская этнолингвистическая школа на современном этапе ее развития ориентирована на системное накопление информации о традиционной культуре и формирование достаточного корпуса свидетельств о ней, что позволит решить другие вопросы, в частности: проблемы реконструкции культурных текстов; географического представления украинской традиционной культуры и подобные.

Ключевые слова: этнолингвистика, этничность, этнолингвистические исследования, этнолингвистические школы.

N. Melnyk. Ethnicity in the context of domestic and foreign ethnolinguistics. – Article.

Summary. The article is dedicated to the study of the concept of ethnicity in the context of the development of ethnolinguistics, as a science in various theories and trends of linguistic research. In the article it is found that considering the specifics of ethnolinguistics as a field of linguistic science, the researchers note that its problems include the issues of sociolinguistics, dialectology, linguistic geography, linguocultural studies, onomastics, which testifies to its polyvectority and complexity, and its influence on complexity, "Ethnicity". The author does not focus on the fact that the subject of study of ethnolinguistics is on the verge of interaction between language and ethnic culture, or more narrowly, on the verge of interaction between language and ethnicity. The article summarizes the features of ethnolinguistic studies of American, French, Polish, Russian and contemporary Ukrainian scientists.

The author summarizes that the Ukrainian ethno-linguistic school at the present stage of its development is focused on the systematic accumulation of information about traditional culture and the formation of a sufficient corpus of testimonies about it, which will allow solving other issues, in particular: problems of reconstruction of cultural texts; geographical representation of Ukrainian traditional culture and the like.

Key words: ethnolinguistics, ethnicity, ethnolinguistic studies, ethnolinguistic schools.

УДК 811.112.2'373.47-25

О. С. Меньшикова

аспірант 3 курсу

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

МОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ТА ПОЗИТИВНОЇ ЕМОТИВНОСТІ В РОЗМОВНОМУ ДІАЛОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ТЕЛЕНОВЕЛ)

Анотація. У статті розглядаються засоби й особливості реалізації категорії інтенсивності на лексичному, словотвірному, морфологічному й синтаксичному рівнях. На матеріалі німецького розмовного діалогу простежено частотність уживання експліцитних інтенсифікаторів у мовленнєвому потоці.

Ключові слова: категорія інтенсивності, інтенсифікатор, розмовний діалог, деінтенсифікація.

Постановка проблеми й обґрунтування актуальності її розгляду. З другої половини ХХ сторіччя лінгвістика емоцій активно досліджується зарубіжними й вітчизняними мовознавцями на всіх мовних рівнях: фонетичному (Калита, 2001 рік; Ковалевська, 2009 рік), морфологічному й словотвірному (Мельничук, 2015 рік; Арнольд, 1984 рік), лексичному (Бабаєва, 2008 рік; Шаховський, 2008 рік; Фоміна, 1995 рік; Мягкова, 2000 рік), фразеологічному (Бабенко, 1989 рік; Синельнико-